

УДК 392:392.12:477.86/.87

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2022.03.664>

ДОРОДОВІ ЗВИЧАЇ Й ОБРЯДИ УКРАЇНЦІВ ОПІЛЛЯ ТА БОЙКІВЩИНИ

Ірина ДЕНИС

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9646-2100>

кандидатка історичних наук, доцентка,

Національний лісотехнічний університет України,
кафедра філософії, соціології та культурології,
вул. Генерала Чупринки, 103, 79057, м. Львів, Україна,
e-mail: idenys15@gmail.com

Надія ВОЙТОВИЧ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6313-9585>

кандидатка історичних наук, доцентка,

Львівський національний університет ветеринарної
медицини та біотехнологій імені С.З. Ґжицького,
кафедра історії України, економічної теорії та туризму,
вул. Пекарська, 50, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: wojtovych@ukr.net

Мета дослідження — проаналізувати дородові звичаї й обряди мешканців історико-етнографічних районів Опілля та Бойківщини кін. XIX — поч. XXI ст., виявити спільні та відмінні риси у народних віруваннях, пов'язаних із вагітністю, процесом народження та захистом народженого немовля. Відповідно *об'єкт* роботи — традиційна родильна обрядовість, а *предмет* — структурні одиниці родильного обряду, зокрема дородові звичаї та обрядодії ополян та бойків кін. XIX — поч. XXI ст.

Методологія дослідження базується на використанні принципів історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, а також на застосуванні особливостей порівняльно-історичного, структурно-функціонального, статистичного, дедуктивного методів, типологічного і комплексного аналізу. *Наукова новизна* роботи полягає у тому, що вперше в українській історіографії та етнології здійснено дослідження дородових звичаїв і обрядів мешканців Опілля та Бойківщини окресленого періоду.

Територією дослідження — історико-етнографічні райони Опілля та Бойківщини, які входять до складу більшого історико-етнографічного регіону під назвою «Галичина».

Ключові слова: родильна обрядовість, дородові звичаї й обряди, народні вірування, вагітна жінка, немовля, Опілля, Бойківщина.

Iryna DENYS

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9646-2100>

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor,

Ukrainian National Forestry University,

Department of Philosophy, Sociology and Cultural Studies,

103, General Chuprynyk Street, Lviv, 79057, Ukraine,

e-mail: idenys15@gmail.com

Nadiia VOITOVYCH

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6313-9585>

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor,

Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary

Medicine and Biotechnologies,

Department of the History of Ukraine,

Economic Theory and Tourism,

50, Pekarska Street, Lviv, 79000, Ukraine,

e-mail: wojtovych@ukr.net

ANCIETARY CUSTOMS AND RITUALS OF UKRAINIANS OF OPILLYA AND BOYKIVSCHINA

From ancient times in the minds of Ukrainians the image of a woman is closely associated with the guardian of the family, home comfort and well-being, as evidenced by various Ukrainian proverbs and sayings: «*A man in the house — the head and a woman — the soul*», «*A woman holds a house by three corners, and a man by one...*», «*Like a hen with chickens, and a woman with children*», etc. That is why the figure of the Ukrainian woman as a mother, as a good/bad wife, daughter-in-law or daughter, and on the other hand, as an independent strong person is always *relevant* for researchers.

Our study focuses on the figure of a *pregnant woman*, in particular the attitude of Ukrainians to pregnant woman in the historical and ethnographic areas of Opillya and Boykivshchyna, analyzed the antenatal customs and rites of opillians and boykos, revealing common and distinctive features in folk beliefs about pregnancy, birth process and protection of the newborn baby.

The birth of a newborn has always been a significant event in every family. And this is natural, because the family is replenished with a new member, with whom parents and relatives have certain hopes and expectations. Antenatal rites of the inhabitants of Opillya and Boykivshchyna from the end of XIX — beginning of XXI centuries is always *relevant* and an integral part of the spiritual culture of Ukrainians, because it is a system of diverse customs and beliefs, in which the rational is closely intertwined with the magical and religious and Christian.

The research methodology is based on the use of the principles of historicism, systematicity, scientificity, verification, authorial objectivity, as well as on the application of comparative-historical, structural-functional, statistical, deductive methods, typological and complex analysis. The scientific novelty of the work is that for the first time in Ukrainian historiography and ethnology a study of antenatal customs and rituals of the inhabitants of Opillya and Boykivshchyna from the end of XIX to the beginning of XXI centuries.

Keywords: maternity rites, antenatal customs and rites, folk beliefs, pregnant woman, baby, Opillya, Boykivshchyna.

Вступ. Особливе місце у дослідженні українських старожитностей має вивчення народних звичаїв і обрядів, які є однією з найдавніших і найважливіших форм духовного буття етносу, своєрідним кодексом його правікових традицій, засобом передачі устоїв родинного й суспільного життя, народного світобачення та морально-етичних вартостей. Особливо важливим є дослідження традиційних сімейних звичаїв та обрядів (родильних, весільних, похоронно-поминальних), які пов'язані з ключовими подіями життєвого циклу людини і містять чимало своєрідних і надзвичайно давніх ритуально-світоглядних явищ. Саме тому актуальною є дородова обрядовість як невід'ємна складова духовної культури українців, оскільки становить цілу систему різноманітних за походженням звичаїв та вірувань, у яких раціональне тісно переплелось із магічним і релігійно-християнським.

Мета дослідження — проаналізувати дородові звичаї й обряди мешканців історико-етнографічних районів Опілля та Бойківщини кін. ХІХ — поч. ХХІ ст., виявити спільні та відмінні риси у народних віруваннях, пов'язаних із вагітністю, процесом народження та захистом народженого немовля. Відповідно *об'єкт* роботи — традиційна родильна обрядовість, а *предмет* — структурні одиниці родильного обряду, зокрема дородові звичаї та обрядодії ополян та бойків кін. ХІХ — поч. ХХІ ст.

Методологія дослідження базується на використанні принципів історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, а також на застосуванні особливостей порівняльно-історичного, структурно-функціонального, статистичного, дедуктивного методів, типологічного і комплексного аналізу. *Територія дослідження* охоплює історико-етнографічні райони Опілля та Бойківщини, які входять до складу Галичини.

Вивчення родини, шляхів її розвитку, складових і чинників, виховання у ній торкаються праці як українських, так і зарубіжних істориків, етнографів, етнологів, мовознавців — Памви Беринди, М. Грушевського, В. Антоновича, І. Франка, В. Гнатюка, Хв. Вовка, П. Куліша, М. Костомарова, О. Субтельного, О. Потебні, Б. Грінченка, П. Чубинського, В. Шухевича, І. Крип'якевича, М. Максимовича, П. Житецького, М. Сумцова та ін.

Спроба наукового осмислення та інтерпретації окремих фактів та явищ у сфері дитинознавства при-

таманна студіям М. Сумцова [1], Марка Грушевського [2], З. Кузелі [3]. Коротку характеристику родильних обрядів українців подав Хв. Вовк [4], а народні уявлення про статеву зрілість зафіксував А. Онищук [5]. Обряди та звичаї, що стосуються вагітності, родин, хрестин, колискові пісні, дитячі ігри зібрав В. Кравченко [6] на Поліссі.

У 20-х рр. ХХ ст. на базі теоретико-методологічних напрацювань європейської етнології та соціології в Україні у системі ВУАН формується наукова етнологічна школа, фундатором якої виступив Михайло Грушевський. Йому належить розробка програми «Постриження й інші обряди, відправлювані над дітьми й підлітками», у якій дослідник виділив обряди, пов'язані зі статевою диференціацією в окрему систему [7]. За ініціативою вченого було створено низку наукових структур, які займалися вивченням актуальних проблем традиційної культури, зокрема Кабінет примітивної культури, який очолила Катерина Грушевська. Вперше звернула увагу на явища дитячого побуту — «дитячу субкультуру» Н. Заглада [8].

Більш активне повернення до вивчення проблеми дитинства в українській етнології відноситься до 70-х рр. ХХ ст. Важливим етапом в етнографічному дитинознавстві стала праця Н. Гаврилюк [9], у якій визначено локальні комплекси вияву та географічного поширення структурних складових родильної обрядовості, з'ясовано їхній стадіальний розвиток. З-поміж інших цікавих аспектів вивчення дитинства, зокрема етнопедagogічний, етнопсихологічний, — це дослідження Є. Сявакко [10], М. Стельмахович [11], З. Болтарович [12], Н. Ганнусенко і Т. Мацейківа [13], В. Борисенко [14], С. Гвоздевич [15] тощо.

Серед найновіших публікацій вирізняємо видання «Українська родина», у якому домінують статті відомої етнографіні Л. Орел. Книжку доповнюють наукові розвідки Н. Гаврилюк [16], Р. Крамара [17], І. Несен [18], Є. Гайової [19]. А також на особливу увагу заслуговують публікації М. Паньків [20], О. Мандебури-Ноги [21], Я. Підцерковної [22], О. Кондратович [23], З. Небесної [24] та ін. Однак сучасних досліджень, які б зосереджували увагу на дородових звичаях й обрядах українців Опілля та Бойківщини, зовсім небагато.

Основна частина. Дородові звичаї та обряди українців Опілля та Бойківщини — це цілісна система раціональних знань і магічних дій, яких дотри-

мувалися при лікуванні безплідності, дітонародженні. Крім того, це прикмети, за якими передбачали і стать майбутньої дитини, різноманітні повір'я щодо охорони здоров'я матері та немовляти, вибору імені майбутнього нащадка. Селяни розглядали бездітність як кару за гріхи або наслідок прокляття [25, арк. 61]. Те, що безпліддя сприймалося як нещастя, підтверджують народні прислів'я: «Хата з дітьми — базар, а без них — цвинтар» [16, с. 69], «Жінка без дитини нічого не варта — торба січки» [17, с. 83]. Як зазначає Є.І. Сявавко, передродові звичаї покликані сприяти нормальному протіканню вагітності, доброму самопочуттю вагітної жінки, забезпеченню фізичної, розумової і моральної повноцінності новонародженого [26, с. 303].

На Опіллі вагітну жінку називали «груба», «беременна», «при надії», «жінка в тяжири», «ходить в тяжи», «зайшла» [27, с. 4, 9, 10, 19], на Бойківщині — «груба», «тягітна», «тяшка» [28, с. 161]. На Поліссі про жінку, яка відчула в собі перші фізичні порухи дитини, а точніше: почула, як ворухнулося у ній нове життя, кажуть «почулася» [23, с. 4]. Як зауважує дослідниця О.П. Кондратович, для цього існує лише одна форма: «Яка жінка?» — «Та, що почувалася», що само по собі засвідчувало: то — знак материнства. Очевидно, саме такою формою підтверджувався особливий стан тієї, в лоні якої ще чотири з половиною місяці тому зародилося нове життя і на перші порухи якого вона так чекала. На думку дослідниці, саме ця форма є найкращим, а то й універсальним виявом усвідомлення щастя майбутнього материнства, яке належить лише їй, бо це у її серце постукалось, може, і не вперше, але завжди таке прекрасне й ні з чим незрівнянне почуття.

Як стверджує О.П. Кондратович, «почулася» — то щоразу осягнення якоїсь таїни, а не лише констатація зародження нового життя, яке твердо й незаперечно заявило: «Я є! Я йду! Я — часточка материнського єства, але й людська окремішність, незалежне й неповторне ego» [23, с. 4].

Науковці зауважують, що мати і дитина зв'язані між собою астральною («астральний» — зоряний. — Авт.) пуповиною. Вона не перерізується при пологах, а лише набуває нових форм існування, забезпечуючи при цьому духовний зв'язок між матір'ю і дитиною. Люди завжди вірили в її магічну силу, тому місце дитини, або просто місце закопу-

вали біля порога чи під опічком («опічок» — ніша під пічню та припічком, куди ховалось усіляке начиння: лопата для саджання хліба, рогачі, коцюба, баняки. Іноді тут зберігали взимку картоплю. — Авт.) для того, щоб дитина не забувала рідної домівки та постійно поверталася додому. Водночас такий вибір місця захоронення забезпечував недоторканість самого об'єкта поховання, чому надавалося великого значення.

В українців, як і в інших народів, споконвіків вагітна жінка мала дотримуватися певних норм поведінки, знати неписане зведення прикмет, заборон та обмежень, щоб вагітність і пологи пройшли нормально, аби уберегти від ймовірного зурочення, а майбутню дитину наділити здоров'ям та доброю вдачею.

Здебільшого на території Опілля та Бойківщини жінки намагалися приховувати вагітність від сторонніх очей якнайдовше, оскільки вважали це таємницею, справою вищих істот (духів), здатних нашкодити не лише майбутній дитині та матері, але й навколишньому середовищу, тому до вагітної жінки ставились з певним респектом, а навіть і побоюванням [27, с. 9, 10, 12, 20, 21; 29, с. 312]. До прикладу, бойки переконані, що про вагітність має знати якнайменша кількість людей, адже, за повір'ям, породілля буде страждати муками народження стільки годин поспіль, скільки осіб знають про час пологів [24, с. 41].

Зовсім протилежна поведінка вагітної на Гуцульщині. «Казали чоловікові, що не сама собов. Як вчує рухи, то рахує 42 тижні. Зразу і родичам казали. Колис багато дітей родили. Був великий гріх, якщо таїли. Як не казали, що вагітна, то дитина не розвинута, довго не говорить». Подібні переконання зафіксував Ю. Жаткович із Угорської Русі: «Наколи жона почує, що тяжка, дає знати товаришкам і родичкам, бо вірять, що дитина буде німа, коли затаїть, що вже тяжка. Чужі люди легко пізнають, котра жона тяжка...» [30, с. 20].

Більшість допологових звичаїв та обрядових дій мали лікувально-профілактичне спрямування на забезпечення щасливого завершення пологів та доброго здоров'я матері й новонародженого. Відомо, що спостережлива майбутня мати могла отримати відомості і про стать очікуваної дитини. Кажуть, дівчинка подає про себе знак зліва, хлопчик же озиваєть-

ся справа [27; 23, с. 5]. Крім того, стать майбутнього нащадка на Опіллі та Бойківщині намагались передбачити за зовнішнім виглядом вагітної: численне рожеве личко віщувало на користь хлопчика, проступили плями — на дівчинку. Зверталась увага також на положення плоду: ополяни загострені живіт схильні були співвідносити з чоловічою статтю, більш округлий — з жіночою [38], бойки ж навпаки — зауважували, що «перед хлопцем — живіт круглий, а перед дівчинкою — плескатий» [24, с. 41]. Вважалось, що перебуваючи в материнському лоні, хлопчик бурхливіше, ніж дівчинка, реагує на поведінку неньки, ті чи інші подразники (холод, спека, споживання холодної чи гарячої їжі, напоїв). Стать наступної дитини визначали і за тим, яке перше слово мовить попередня: якщо «мама», слід чекати на наступну дівчинку, «тато» — на хлопчика. Груди, на думку жінок, також дозволяють відгадати стать: тверді й пружні груди віщують народження дівчинки, м'які — хлопця [31, с. 66—67]. Крім загальнопоширених, зафіксовано локальні прикмети-ознаки. Наприклад, якщо першим народився хлопчик і в нього на голівці волоссячко рівне, то наступним буде хлопчик; якщо волоссячко укладається в кісочку, то буде дівчинка [32, арк. 6, 15]. Відомо також, що коли жінка відчула у собі перші порухи нового життя, то вже тоді вона починає замислюватися, як назвати свою кровиночку, як правильно обрати їй ім'я, щоб до неї звертатися і з нею розмовляти.

Слід зазначити, що жінка, яка виношує дитину, з давніх-давен надіялась до певної міри ореолом святості. Їй не годиться ні в чому відмовляти, адже прохання такої жінки продиктоване новим життям, що зародилось під її серцем, потребами його повноцінного розвитку. Бойки вважали, що відмова вагітній в чому-небудь запрограмує нещасливу долю для її ще не народженої дитини — остання може стати жебрачкою [33, арк. 11]. Мабуть, залякування типу «миші поїдять», «міль потре» у разі невиконання прохання з'явилися згодом для застереження скупим (принагідно згадаємо казки та притчі, в яких Бог винагороджує щедрість, чуйність, готовність допомогти та суворо карає скнарність, захланність, неробство) [27]. Проте трапляються випадки, коли неможливо задовольнити подібне прохання через відсутність потрібної речі чи продукту. Тоді, застерігаючись від уже

згаданих напастей, услід прохачці кидали вуглинку або шматочок глини. Вважали, що у такому випадку малюк після народження буде їсти вугілля чи глину. Думка про недоторканість вагітної, як стверджує О. Кондратович, впливає з наступного: якщо немовля вважається янголятком, то чи не освячується при цьому і сама жінка, що впродовж дев'яти місяців виношувала під серцем та в муках привела на світ дитину-янголятко [23, с. 6]. «У святого дерева і гілки святі», — стверджує один з отців церкви Дмитро Туптало. Якщо ж іти від супротивного, то можемо впевнено констатувати: святі гілки є ознакою святості дерева, на якому вони виростили. Цей висновок повністю накладається на зв'язок «мати — дитина», «дитина — мати». Релігія вчить, що душу в дитину вдихає Бог і, очевидно, цим актом освячує їх обох. В Євангелії від святого Матея читаємо: «Ісус сказав їм: «Пустіть дітей! Не бороніть їм приходити до мене, бо таких Царство Небесне»» (Мт. 19:14) [34, с. 30].

На Опіллі у повсякденному житті вагітній давали дорогу, по-різному допомагали, намагались виконати її прохання від щирого серця, а не лише зважаючи на застережні повір'я [27, с. 15, 20—23, 25].

Упродовж свого існування людство сформувало цілісну й досконалу систему оберегів, які запобігали будь-яким небажаним явищам чи випадкам у перебігу вагітності, загрожували б здоров'ю жінки або дитини. Вагітних жінок застерігали, щоби не дивилися на диких звірів чи свійських тварин, а тим більше не били їх, «бо у дитини у певному місці буде густий волосяний покрив» [35, арк. 12, 27, 78; 36, арк. 6; 27, с. 15, 20—23, 25]. Радити уникали зустрічі з хворими, каліками, сліпими. Вірили, що дитина буде подібна до них [27, с. 15, 20—22]. По всій Україні особливо остерігалися дивитися на вогонь чи злякатися його. Якщо ж таке трапиться, то у дитини у відповідному місці буде вогняна пляма [35, арк. 12, 27, 78; 36, арк. 6; 27, с. 15, 20—22]. Вагітна не повинна була лукавити й красти, брутально поводитися з оточуючими, дуже сердитися, бо, за народними поглядами, усі ці якості передадуться дитині [16, с. 69; 27, с. 15, 20—22]. Із крадіжкою, наприклад, пов'язували появу на тілі малюка плями, що за своїм малюнком нагадувала вкрадену річ. Думали також, що дитина народиться з родимою плямою на лобі, коли вагітна щось кидатиме собі в пазуху. Найбільше

на Опіллі застерігалися від переляку. Переказували, якщо жінка злякається вогню, пожежі або миші чи ін. і торкнеться до себе руками, то в дитини в тому місці утвориться відповідний за кольором і формою «знак» («слід») [27, с. 15, 20—21].

Вагітній жінці невільно було під час ходи щось жувати, гризти, бо у дитяти, як вважали, не закриватиметься рот — воно буде крикливим, весь час проситиме їсти, стане ненажерою [16, с. 69]. Водночас придивлялися, якщо за вагітності постійно хочеться чогось солоного чи солодкого, то й дитя у майбутньому це полюбятиме [27].

Вагітна жінка повинна була обмежити своє перебування на велелюдних зібраннях, наприклад, на базарах, сходах, гуляннях, аби не піддавати плід шкідливому впливу негативної енергетики. З цієї ж метою й обирався відповідний одяг, який би скривав вагітність, не привертав уваги до жінки й, у тому числі, плоду. В сім'ї намагалися полегшити побут майбутньої матері, убезпечити її від важкої роботи. Їй категорично заборонялося вживати алкоголь, піднімати тягарі, стрибати, перевтомлюватись, аби «не скинути», тобто не викликати передчасних пологів [23, с. 7]. На Опіллі вагітній жінці не можна було відкушувати нитку зубами, переступати через ліщи, кудись ходити, виходити без хустини і запаски з хати, бо це могло пошкодити дитині. Наприклад, дівчинка могла вродитися без волосся. Не можна також було вагітній стригтися, щоб не вкорочувати віку дитині [27, с. 2, 4].

Поширеними на Опіллі та Бойківщині були заборони, що виходили з принципів імітативної магії. Наприклад, заборонялося зашивати на собі одяг, бо буде тяжко родити; не робити у неділю і свята, бо дитина народиться калікою; не вішати нитки на шию, коли вишиваєш; не переступати через перешкоди, бо пуповина обмотається навколо шиї дитини [31, с. 68; 27, с. 4, 12, 13, 15, 16, 20, 22, 24]; не тримати в руках мотузку загалом, бо дитину чекатиме доля повішеника [37, с. 180].

Кожна жінка в усі часи мріяла народити красиву, здорову, добру і чуйну дитинку. Звичайно, здійснення цієї мрії великою мірою залежало і від неї самої. Тому досвідчені жінки навчали вагітну відповідних правил поведінки, яких вона мала суворо дотримуватися, щоб не зашкодити ні собі, ні майбутньому нащадкові. Наприклад, О.П. Кондратович збра-

ла на Поліссі та подає такі неписані правила і табу-ації. Заборонялося:

- приховувати вагітність, не говорити, якщо знає, що не сама, ніби нічого нема, бо у такому випадку дитина довго не говоритиме або ж говоритиме погано, буде «німа»;
- їсти на ходу, бо нащадок виявиться ненаситним, весь час хотітиме їсти;
- дмухати на вогонь, роздмухувати жар, примовляючи при цьому: «*Фу-у-у*», аби не спровокувати втрати плоду, що може зникнути, як той подих;
- підстирагати як власне, так і чийсь волосся, щоб плід гарно розвивався і при пологах менше «*різало*»;
- сидіти на порозі, аби в майбутньому дитина швидко здолала родові шляхи, «*не стала на порозі*»;
- у святкові дні різати, шити, плести, мотати нитки чи прясти. Тоді й маля легше дістанеться виходу, не заплутається у пуповині;
- зазирати в дірку, бо це може викликати косоокість у новонародженого;
- переступати через жерді або через будь-яку іншу загорожу, щоб забезпечити в майбутньому прохід плоду без перешкод;
- різати курку чи якусь іншу живність, бо це може негативно вплинути і на перебіг пологів, і на характер того, кого жінка виношує під серцем;
- з тієї ж причини їсти з ножа;
- аби запобігти появі у дитини «*заячої губи*» заборонялось перед вагітною жінкою втикати у землю лопату чи копанку;
- існував також звичай не повідомляти про пологи неньку породіллі: вважали, що у такому випадку буде менше боліти [23, с. 8—9].

Цікаві застереження подає також і З.Є. Болтарович у книзі «Народна медицина українців». Вагітна не повинна:

- виливати перед порогом помий, бо це негативно відіб'ється на здоров'ї майбутньої дитини;
- не виходити, не умившись, з хати, щоб не зустріти відьми;
- не залишати на ніч незаметеною хату, аби Богородиця, Яка вважається покровителькою материнства, не поколола ніг;
- не носити в подолі дрова, бо там може виявитися клин, і тоді в маляти може бути грижа;

• не лізти в піч, не витрушувати сажу — дитина матиме задуху (ядуху, астму);

• остерігатись наступити на коромисло, бо: 1) у жінки і майбутньої дитини будуть нариви (Харківщина); 2) дитина не триматиме голови (Черкащина) [12, с. 58—59].

Не рекомендувалось вагітним жінкам і бувати на похоронах [27, с. 4, 12, 13, 20, 21, 22]. Коли ж такої участі не можна було уникнути, жінці радили стримувати емоції і, щоб дитина не була блідою, взяти зі собою шматок червоної матерії чи стрічки [24, с. 41]. Очевидно, червоний колір, як символ вогню взагалі і Небесного зокрема, перебирав на себе і його очищаючу силу, сприяв захисту матері і дитини від негативного впливу як мерця, так і емоцій присутніх. Мабуть, цей звичай побутував ще в часи язичництва, але його дотримуються й понині [23, с. 10—11].

Складні й суперечливі уявлення українців також відбивалися у забороні брати вагітну жінку за куму. На Опіллі, наприклад, було досить небезпечно для новонародженої дитини брати за куму вагітну жінку або «нечисту жінку» [27, с. 12, 15, 19—21]. Однак відомо, що гуцули «радо обирають хрещеною матір'ю вагітних; адже їх хрещеники будуть здорові й щасливі. Але вагітні рідко погоджуються, бо це могло б зашкодити їхній власній дитині» [38, с. 14].

Варто зауважити, що у звичаях та обрядах, пов'язаних з народженням дитини в українців у ХІХ — на поч. ХХ ст., збереглися сліди давніх дохристиянських вірувань і символів. Усе живе і неживе, предмети господарства й звичайного повсякдення набували у традиційному побутовому житті символічного значення не тільки внаслідок реального сенсу в житті людини, а й внаслідок віри у їхні магичні властивості.

Головними символічними предметами традиційної родильної обрядовості були: вода, вогонь, земля, предмети рослинного і тваринного світу, їжа та питво, вироби з металу. Страх, невідомість, переживання, незнання фізіологічних процесів, які відбувалися в організмі жінки під час вагітності, а також висока дитяча смертність були тією базою, яка підтримувала широке розповсюдження та виконання різноманітних магичних обрядодій, дотримання «оберегів». Їхнє виконання у тогочасних умовах здавалося тією єдиною гарантією успішного народження дитини. По-

логи («злоги», «лежит у злогах», «роди», «роди-во», «народини», «пологи») в українців Опілля та Бойківщини проходили у хаті без сторонніх, переважно на постелі, яку завішували рядном, веретою чи іншою тканиною, що називали «завіса» [38], для того, аби оберегти породіллю та новонароджене дитя від недобрих очей. Вірили також, що чим менше людей знатимуть про пологи, тим легше вони будуть проходити [35, арк. 20; 27, с. 24]. Якщо в будинку було багато людей, вагітна влітку йшла народжувати в стайню, стодолу, а частіше — «де схватонуло, там і вродила» [24, с. 42].

З наближенням пологів, як правило, чоловік кликав бабу-повитуху (поважну й умілу старшу жінку), яку називали «баба», «бабка», «повитуха» («та, що пупи в'яже»), «пупорізка», «кушарка» [27, с. 2, 9, 15]. В українському традиційному середовищі повитуха — чи не найшанованіша постать. Вона втілювала у собі народні знання, практичний лікувально-знахарський досвід. Від її умінь і знань значною мірою залежав успішний кінець пологів. Для сім'ї баба ставала своєю і сприймалася як родичка. Остання, зі свого боку, називала породіллю «оную», а дитину — «онучком (ою)» [16, с. 70; 27].

Повитуха, дотримуючись певних обрядів, намагалася застерегти матір і дитину від можливого лиха. Невипадково у багатьох етнографічних районах України її вважали охоронницею, заступницею немовляти й породіллі. Вона була також посередницею між сім'єю і церквою аж до закінчення «шестинедільного» терміну та обрядово-церковного «виводу». У народних уявленнях бойків, досвідчена баба часто може віщувати долю новонародженого, вона «...знала, що дитину чекає. Як ся дитина вродила, то якась душа стоїть під вікном і всьо бабі розкажує про ту дитину: «Як уже відгуляли весілля — то дівка ся покриє. Як буде у вінци — буде ся віддавати. Як уже його поколикали — то ся повісит» [33, арк. 17]. Вона знала, якщо дитина з'явиться на світ обличчям догори — це добра прикмета, а якщо обличчям донизу — помре до року. Народилося в суботу — буде «лобзате» й скупе, а у неділю, під час служби — буде нещасливе [16, с. 71]. Щасливою вважалася дитина, народжена разом з послідом — «у сорочці» («у чіпчику», «мішечку»), а також така, що з'явилася увечері. Наро-

дження ранкове чи денне обіцяло непевний, суперечливий життєвий шлях («по своєму віку», «як йому буде») [27]. За народними свідченнями, «знаюча» повитуха, тобто така, що вміла ворожити, обмивши немовля, виносила воду «на зорі», виливала і могла не лише провістити, чи буде жити дитина, але часом визначити характер її загибелі і у якому саме віці.

Баба-повитуха приходила з хлібом чи іншим гостинцем. З порожніми руками не можна було йти до породіллі. Запрошена на порід повитуха ніколи не відмовляла і не зволікала: руки самі знаходили потрібні речі, що знадобляться у роботі: свячений льон, аби зсукати нитку та зав'язати пупа, свячену воду для першої купелі, децицію іншого свяченого зілля, про всяк випадок свічку-громницю [5, с. 11, 19, 20—25]. Прийшовши до хати, баба-повитуха відкривала всі замки і розв'язувала всі вузли, щоб дитині легше було прийти на світ, обкурювала породіллю зіллям і після цього починала їй допомагати, користуючись засобами народної медицини [5, с. 90—113; 27, с. 11, 19, 20—25]. У тяжких випадках посилала до священника з проханням відкрити «Царські врата». Водночас промовляла: «Царські врата, одчиніться. А ви, коні смиренні, розійдіться. Чи младенець, чи млadenиця, пора вже на цей світ родиться...». Шептала також богородичні молитви — «Богородице Діво», «Сон Пресвятої Богородиці» тощо [16, с. 71].

Прийнявши дитину, баба-повитуха відтинала пупа. Перші обрядові дії повитухи після народження дитини виражали тісний зв'язок із виробничою і господарською діяльністю простого селянина. Так, пуповину хлопчикам відсікали ножем на сокирі, поліні, дубовій корі [1, с. 86; 35, арк. 8; 36, арк. 4; 27, с. 11, 19, 20—25], пізніше на початку ХХ ст. — на книзі, щоб грамоту вчили [6, с. 133; 27, с. 11, 19, 20—25], а дівчинці — на веретені, гребені [3, с. 167; 35, арк. 17, 25; 36; 27, с. 11, 19, 20—25], щоб була доброю пряхою. Пуповину дітям перев'язували прядивом з конопель — матеріки, щоб у майбутньому вони мали дітей. Невиконання цього звичаю вважалося великим гріхом. Перев'язуючи пуповину, баба благословляла новонародженого такими словами: «Нехай Бог дає тобі щастя, здоров'я й многії літа» [9, с. 69; 27, с. 11, 19, 20—25]. На Опіллі та Бойківщині дотримувались звичаю зберігати перев'язану пуповину до того часу, поки дитина сама її не розв'яже,

щоб мати хисти до всякої роботи, або тоді, коли йде до школи, щоб розв'язати розум [27, с. 9—10, 19, 20—25; 5, с. 97].

Послід («місце», «гніздо»), за народними уявленнями, не повинен був дістатися котам чи собакам, що пов'язувалися з «нечистою силою», тому його закопували там, де дитина народилася, або у певному місці хати чи подвір'я (під полом чи порогом, під піччю, у коморі, хліві, «у глухому кінці двору», «де ніхто не ходить») [27, с. 9—10, 19, 20—25]. У мешканців Опілля та Бойківщини побутував звичай, коли новонароджене дитя підносили до однієї з головних точок хати — до печі чи клали на піч [27, с. 9—10, 19, 20—25].

Новонароджену дитину відразу купали. Віра в ірреальні та цілющі властивості води, уявлення про її очисні та життєдайні сили відомі у всіх народів світу від найдавніших часів. Першу купіль дитини розглядали наші предки не лише як очищення, адже вона мала певні «охоронні властивості»: охороняла (прообраз християнського обряду церковного хрещення) дитину від злих духів, від підміни нечистим чи відьмою [3, с. 40]. У ХІХ ст. в Україні магічну дію купелі підсилювали, додаючи свяченої води, зілля або лікарських трав, гроші [39, с. 62]. На Опіллі та Бойківщині у першу купіль лили свячену воду, клали рум'янок для запаху, ромашку, кидали папір, щоб дитина вміла читати, а також — гроші, щоб була багата. Також у ручку дитини пхали олівець, давали книжку, щоб була розумною, іноді до ручки хлопцеві давали долото, щоб був майстер, а дівчинці — голку, папір. Перший раз купає дитину баба-повитуха у нецках, де колись місили хліб. «Щоб ріс великий, мудрий, щоб щастя дитина мала», — так казали, коли вперше купали дитину [27, с. 2, 9, 11, 12]. Під час першої купелі добрим знаком було те, коли до немовляти вже зверталися на ім'я, яке для нього обрали батьки, як до повноправного члена родини. Жителі Опілля також пам'ятали, що не можна класти дитя за спину матері чи обертатися до нього спиною, бо воно захворіє жовтушкою [27, с. 9, 11].

Після завершення усіх справ, пов'язаних з народженням дитини, господар дому пригощав бабуповитуху. Вона з охоронною метою клала у колиску до немовляти принесений хлібчик та свячене зілля. Пригощали найчастіше «чим Бог послав». В окре-

мих випадках могли запропонувати вина, горілки не давали [27, с. 9, 11, 12, 15, 19—24].

Отож, відійшли материнські води. Немовля пододало останній рубіж і голосним криком сповістило про свою присутність у світі людей. Маленька безпомічна істота, просвічена світлом Самого Всевишнього. Крихітна свічечка, що осяяла усе довкола. І дуже важливо, аби вона не згасла, аби темрява не оповила розум та душу новонародженого в майбутньому. А поки його життя повністю залежить від оточення. І найперше — від неньки. Мати і дитина стають епіцентром сімейного мікрокосмосу, людської спільноти і макрокосмосу взагалі. Духовний та моральний стан породіллі є визначальним фактором її фізичного здоров'я, а це, у свою чергу, справляє позитивний чи негативний вплив на самопочуття немовляти. З покоління у покоління передається легенда про те, що дитину під час її перебування у материнському лоні навчає ангел, але в годину народження він легенько торкається пальцем губеняток маляти, і воно після появи на світ усе забуває, а про ангельську науку нагадуватиме ледве помітний ривчик на верхній губі [23, с. 23].

Висновки. За результатами наукових досліджень бачимо, що дородові звичаї та обряди українців, зокрема ополан та бойків, з давніх-давен привертала увагу науковців, оскільки дородова обрядовість як важлива складова духовної культури українців — це величезна система різних за своїм походженням звичаїв і вірувань, у котрих раціональне зерно переплелось із магічним та релігійним. Звичайно, сьогодні масова культура, сучасні високотехнологічні процеси, державна політика тощо вносять свої корективи в архаїчну культуру ополан та бойків, подекуди витісняють останню. Та попри все дородові звичаї та обряди мешканців історико-етнографічних районів Опілля та Бойківщини до сьогодні добре збереглися на вказаній території та використовуються у ХХІ ст. як цілісна система магічних обрядодій для того, щоб захистити вагітну жінку і новонароджене немовля від лиха та забезпечити їм щасливе майбутнє.

1. Сумцов Н.Ф. *Слобожане: історико-етнографічна розвідка*. Харків: Союз Харків. Кредит. Союзу Кооперат., 1918.
2. Грушевський М. Дитина в звичаях та віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини. Обробив З. Кузеля. *Матеріали до українсько-русь-*

- кої етнології*. Львів, 1906. Т. 8. 220 с.; 1907. Т. 9. 144 с.
3. Кузеля З. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини. Зібрав Мр. Г. *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів, 1906. Т. 8.
4. Вовк Хв.К. Родильні обряди. *Студії з української етнографії та антропології*. Київ: Мистецтво, 1995. С. 192—195.
5. Онищук А. З народного життя гуцулів. Родини і хрестини та дитина до шостого року життя. *Матеріали до української етнології*. Львів, 1912. Т. 15. С. 90—158.
6. Кравченко В. *Звичаї в селі Забрідді та по деяких інших, недалеко від цього села місцевостей Житомирського повіту на Волині*. Житомир, 1920. 160 с.
7. Грушевський М. Постриження та інші обряди, відправлювані над дітьми й підлітками. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні*. 1926. Вип. 1—2. С. 83—86.
8. Заглада Н. *Побут селянської дитини. Матеріали до монографії с. Старосілля*. Київ, 1929. 218 с.
9. Гаврилюк Н.К. *Картографование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев)*. Київ, 1981. 278 с.
10. Сявко Є.І. *Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку*. Київ: Наукова думка, 1974. 152 с.
11. Стельмахович М.Г. *Українська родинна педагогіка*. Київ: ІСДО, 1996. 288 с.
12. Болтарович З.Є. *Народна медицина українців*. Київ: Наукова думка, 1990. 231 с.
13. Ганнусенко Н., Мацейків Т. Із народної скарбниці: (Роль сім'ї у розвитку, вихованні та формуванні особистості). *Рідна школа*. 1996. № 11—12. С. 31—34.
14. Борисенко В. Родильні звичаї та обряди. *Поділля: історико-етнографічне дослідження*. Відп. ред. А.П. Пономарьов. Київ: Вид-во Незалежного культурного центру «Доля», 1994. С. 211—217.
15. Гвоздевич С. Вода і вогонь у родильній обрядовості українців ХІХ — поч. ХХ ст. *Народознавчі зошити*. 1995. № 1. С. 34—35; Гвоздевич С. Родильна обрядовість українців Карпат. *Народознавчі зошити*. 1997. № 2. С. 111—122; Гвоздевич С. Деякі аспекти допологових звичаїв та обрядів українців Карпат. *Народознавчі зошити*. 1998. № 3. С. 278—280; Гвоздевич С. Родильна обрядовість поліщуків Овруччини. *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження*. Відп. ред. С. Павлюк, М. Глушко. Вип. 2. Овруччина, 1995. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. С. 185—190; Гвоздевич С. Родильні звичаї та обряди. *Лемківщина: історико-етнографічне дослідження: у 2-х т.* Відп. ред. Ю. Гошко, С. Павлюк. Львів, 1999. Т. 2. Духовна культура. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2002. С. 64—74.
16. Гаврилюк Н. Народження дитини. *Українська родина: родинний і громадський побут*. Упоряд. Л. Орел. Київ: Вид-во О. Теліги, 2000.

17. Крамар Р. Родильні та хрестинні звичаї Галицького Поділля. *Українська родина: родинний і громадський побут*. Упоряд. Л. Орел. Київ: Вид-во О. Теліги, 2000. С. 83—89.
18. Несен І. Родини та хрестини на півдні Волині. *Українська родина: родинний і громадський побут*. Упоряд. Л. Орел. Київ: Вид-во О. Теліги, 2000. С. 88—92.
19. Гайова Є. Дитина в обрядах і звичаях на Мукачівщині. *Українська родина: родинний і громадський побут*. Упоряд. Л. Орел. Київ: Вид-во О. Теліги, 2000. С. 92—97.
20. Паньків М. Родильні обряди та догляд за дитиною на Покутті (кінець XIX — початок XX ст.). *Ямгорів: літ.-краєзн. і мистецтв. альманах*. Городенка, 1997. № 9—10. С. 138—149.
21. Мандебура-Нога О. Народини: вірування, звичаї, обряди поліщуків (за експедиційними матеріалами). *Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць*. Київ: УНІСЕПВ, 2002. Вип. 13. С. 46—52.
22. Підцерковна Я. Інститут кумівства на Західному Поліссі (за матеріалами сіл Костопільського та Гошанського районів Рівненської області). *Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся*. Рівне: Перспектива, 2003. Вип. III. С. 28—34.
23. Кондратович О. *Українські звичаї: народини. Коса ж моя...* Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. 240 с.
24. Небесна З. Звичаї при народженні дитини на Бойківщині. Динаміка змін в обрядовості XX—XXI століть. *Народна творчість та етнографія*. 2010. № 6. С. 40—46.
25. *Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського НАН України*. Ф. 1—6. Од. зб. 621. Арк. 61.
26. Сявавко Є.І. Сімейна обрядовість. *Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження*. Відп. ред. Ю.Г. Гошко. Київ: Наукова думка, 1987.
27. Ханас І. Матеріали етнографічної експедиції. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 571. 25 с. (дод. А).
28. Пискач О. Акціональні і номінативні аспекти родильної обрядовості в говірках Міжгірського району Закарпатської області. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2011. Вип. 24.
29. Мушинка М. Південь. Духовна культура. *Лемківщина, земля, люди, історія, культура*. Ч. II (Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. Т. 206. Історико-філософська секція). Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1988.
30. Жаткович Ю. Замітки етнографічні з Угорської Русі. *Етнографічний збірник НТШ*. Т. II. Львів, 1896. С. 20.
31. Talko-Hryniewicz J. Zarzysy lecznictwa ludowego na Rusi. Kraków, 1983. S. 66—67.
32. *Архів ІН НАН України*. Ф. I. Оп. 2. Од. зб. 344.
33. *Архів Львівського національного університету імені Івана Франка*. Ф. 119. Оп. 17. Спр. 216-Е.
34. Свята Євангелія від Матея. *Святе Письмо Старого та Нового Завіту*. Вид-во Отців Василян «Місіонер», 2007.
35. *Архів ІН НАН України*. Ф. I. Оп. 2. Од. зб. 350.
36. *Архів ІН НАН України*. Ф. I. Оп. 2. Од. зб. 350 а.
37. Франко І. Людові вірування на Підгір'ю. *Етнографічний збірник*. 1898. Вип. V.
38. Кайндль Р.Ф. *Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази*. Чернівці: Молодий буковинець, 2000.
39. Герасимович В. Народні звичаї, обряди та пісні в селі Крехові, Жовківського повіту. *Правда*. 1894. Т. 20. Вип. 59.

REFERENCES

- Sumtsov, N.F. (1918). *Slobozhane: historical and ethnographic exploration*. Kharkiv: Union. Kharkiv. Credit. Union Cooperative [in Ukrainian].
- Hrushevsky, M., & Kuzel, Z. (1906, 1907). The child in the customs and beliefs of the Ukrainian people. Materials from the southern Kyiv region. *Materials on Ukrainian-Russian ethnology* (Vol. 8, 9). Lviv [in Ukrainian].
- Kuzelya, Z. (1906). The child in the customs and beliefs of the Ukrainian people. Materials from the southern Kyiv region. *Materials on Ukrainian-Russian ethnology* (Vol. 8). Lviv [in Ukrainian].
- Vovk, Kh. (1995). Maternity rites. *Studies in Ukrainian ethnography and anthropology* (Рр. 192—195). Kyiv: Art [in Ukrainian].
- Onishchuk, A. (1912). From the folk life of the Hutsuls. Families and baptisms and a child up to the sixth year of life. *Materials on Ukrainian ethnology* (Vol. 15, pp. 90—158). Lviv [in Ukrainian].
- Kravchenko, V. (1920). *Customs in the village of Zabridyia and some other, not far from this village areas of Zhytomyr County in Volyn*. Zhytomyr [in Ukrainian].
- Hrushevsky, M. (1926). Haircuts and other rites performed on children and adolescents. *Primitive citizenship and its remnants in Ukraine* (Issue 1—2, pp. 83—86) [in Ukrainian].
- Zaglada, N. (1929). *Life of a peasant child*. *Materials for the monograph v. Starosillya*. Kyiv [in Ukrainian].
- Gavrilyuk, N.K. (1981). *Mapping of the phenomena of spiritual culture (according to the materials of the maternity rites of Ukrainians)*. Kyiv [in Ukrainian].
- Syavavko, Ye.I. (1974). *Ukrainian ethnopedagogy in its historical development*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Stelmakhovych, M.G. (1996). *Ukrainian family pedagogy*. Kyiv: ISDO [in Ukrainian].
- Boltarovich, Z.Ye. (1990). *Folk medicine of Ukrainians*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Hannusenko, N. & Matseykiv, T. (1996). From the national treasury: (The role of the family in the development, education and formation of personality). *Native school, 11—12*, 31—34 [in Ukrainian].

- Borisenko, V., & Ponomarev, A.P. (1994). Maternity customs and rituals. *Podillya: historical and ethnographic research* (Рр. 211—217). Kyiv: Vid-vo Nezaleznoho kulturnoho centru «Dolya» [in Ukrainian].
- Gvozdevych, S. (1995). Water and fire in the maternity rites of Ukrainians XIX — early XX century. *Ethnographic notebooks, 1*, 34—35; Gvozdevych, S. (1997). Maternity rites of Ukrainians of the Carpathians. *Ethnographic notebooks, 2*, 111—122; Gvozdevych, S., Pavlyuk, S., & Glushko, M. (2 eds.). (1998). Some aspects of prenatal customs and rituals of Ukrainians in the Carpathians. *Ethnographic notebooks, 3*, 278—280; Gvozdevych, S. (1999). Maternity rites of Polishchuks of Ovruch region. *Polissya of Ukraine: materials of historical and ethnographic research* (Issue 2, pp. 185—190: Ovruchchyna, 1995). Lviv: Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine; Gvozdevych, S., Goshko, Ju., & Pavlyuk, S. (2 eds.). (2002). Maternity customs and rites. *Lemkivshchyna: historical and ethnographic research: in 2 vol.* Lviv, 1999. Spiritual culture (Vol. 2, pp. 64—74). Lviv: Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Gavrilyuk, N., & Orel, L. (2000). The birth of a child. *Ukrainian family: family and public life*. Kyiv: Vid-vo O. Teliga [in Ukrainian].
- Kramar, R., & Orel, L. (2000). Maternity and baptismal customs of the Galician Podillya. *Ukrainian family: family and public life* (Рр. 83—89). Kyiv: Vid-vo O. Teliga [in Ukrainian].
- Nesen, I., & Orel, L. (2000). Families and baptisms in the south of Volhynia. *Ukrainian family: family and public life* (Р. 88—92). Kyiv: Vid-vo O. Teliga [in Ukrainian].
- Gayova, Ye., & Orel, L. (2000). The child in the rites and customs of Mukachevo. *Ukrainian family: family and public life* (Рр. 92—97). Kyiv: Vid-vo O. Teliga [in Ukrainian].
- Pankiv, M. (1997). Maternity rites and child care in Pokuttia (late nineteenth — early twentieth century). *Yamgoriv: lit.-krayezn. and artist. Almanach, 9—10*, 138—149 [in Ukrainian].
- Mandebura-Noga, O. (2002). People: beliefs, customs, rites of Polishchuks (according to expeditionary materials). *Ethnic history of the peoples of Europe: a collection of scientific papers* (Issue 13, pp. 46—52). Kyiv: UNISERV [in Ukrainian].
- Pidtserkovna, Ja. (2003). Institute of nepotism in Western Polissya (based on materials from the villages of Kostopil and Goshchansky districts of Rivne region). *Ethnocultural heritage of Rivne Polissya* (Issue III, pp. 28—34). Rivne: Perspective [in Ukrainian].
- Kondratovych, O. (2007). *Ukrainian customs: peoples. My braid...* Lutsk: Volynska oblasna drukarnya [in Ukrainian].
- Nebesna, Z. (2010). Customs at the birth of a child in Boykivshchyna. Dynamics of changes in rituals of the XX—XXI centuries. *Folk art and ethnography, 6*, 40—46 [in Ukrainian].
- Manuscript funds of the M. Rytsky Institute of Art History, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. 1—6. Od. coll. 621. Arc. 61 [in Ukrainian].
- Syavavko, Ye.I., & Goshko, Yu.I. (Ed.). (1987). Family rituals. *Hutsul region: historical and ethnographic research*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Khanas, I. *Materials of the ethnographic expedition. Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. 1. Op. 2. Ref. 571 (Dod. A) [in Ukrainian].
- Piskach, O. (2011). Action and nominative aspects of maternity rites in the dialects of Mizhhirya district of Zakarpattia region. *Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: Philology. Social communications* (Issue 24) [in Ukrainian].
- Mushinka, M. (1988). South. Spiritual culture. *Lemko region, land, people, history, culture* (Part II: Notes of the T. Shevchenko Scientific Society). Historical and Philosophical Section (Vol. 206). New York; Paris; Sydney; Toronto [in Ukrainian].
- Zhatkovich, Yu. (1896). Ethnographic notes from Hungarian Ruthenia. *Ethnographic collection of NTSH* (Volume II, p. 20). Lviv [in Ukrainian].
- Talko-Hryncewicz, J. (1983). *Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi* (Рр. 66—67). Krakow [in Polish].
- Archive of the Institute of National Academy of Sciences of Ukraine*. F. I. Op. 2. Od. coll. 344 [in Ukrainian].
- Archive of Ivan Franko of the National University of Lviv*. F. 119. Op. 17. Ref. 216-E [in Ukrainian].
- (2007). Holy Gospel of Matthew. *The Holy Scriptures of the Old and New Testaments*. Missionary Fathers Publishing House [in Ukrainian].
- Archive of the Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. I. Op. 2. Od. coll. 350 [in Ukrainian].
- Archive of the Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. I. Op. 2. Od. coll. 350 a [in Ukrainian].
- Franko, I. (1898). People's beliefs in the foothills. *Ethnographic collection* (Issue V) [in Ukrainian].
- Kayndl, R.F. (2000). *Hutsuls: their lives, customs and folk tales*. Chernivtsi: Molodiy bukovinec [in Ukrainian].
- Gerasimovych, V. (1894). Folk customs, rituals and songs in the village of Krekhiv, Zhovkva district. *Truth* (Vol. 20, issue 59) [in Ukrainian].